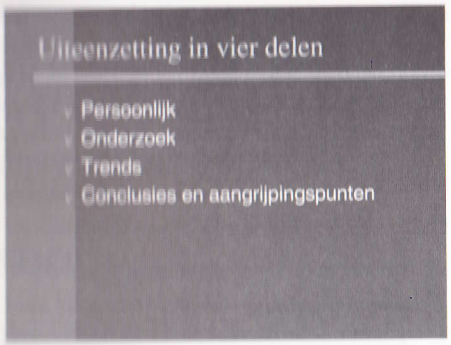
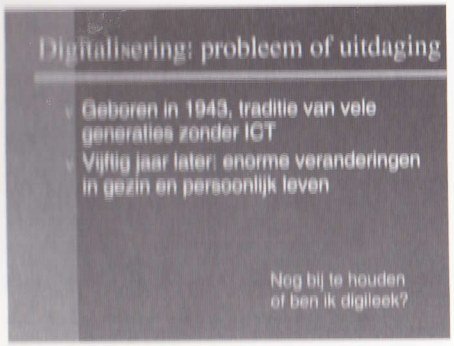

Natuur- en milieu-educatie: van overtuigen naar overleggen

Marc Jans
is wetenschappelijk medewerker aan de K.U.Leuven, afdeling sociale pedagogiek en gezinspedagogiek

Danny Wildemeersch
is hoogleraar sociale pedagogiek en andragogiek aan de K.U.Nijmegen en hoogleraar sociale pedagogiek aan de K.U.Leuven;
beiden zijn betrokken bij het Leuvense onderzoeksprogramma 'duurzaamheid en educatie' van het centrum voor sociale pedagogiek.

Artikel: januari 1999

Samenvatting

De afgelopen vijf jaar waren de auteurs getuige van een aantal ontwikkelingen in de praktijk van Natuur- en Milieu-Educatie (NME). Een aantal inzichten uit hun onderzoek komen aan bod. Volgens de auteurs hebben die inzichten ook relevantie voor andere educatieve praktijken, waarin aansluiting gezocht wordt bij actuele maatschappelijk discussies.
De context waarin vandaag educatieve initiatieven ontwikkeld worden, wordt getypeerd als een 'risicomaatschappij'. De gangbare NME-praktijk wordt in dergelijke context verregaand uitgedaagd. Een aantal knelpunten komen daardoor aan het licht. Verder wordt de nood aan flexibele organisatievormen voor het ontwerpen van NME gesignaleerd. In onze snel veranderende samenleving zijn klassieke organisatievormen vaak ontoereikend.. Het netwerkperspectief dient zich aan als alternatief.

Inleiding

De laatste decennia werden we in toenemende mate geconfronteerd met de eis om zorg te dragen voor het milieu en de natuur. De gestegen mediabelangstelling voor natuur en milieu, de opgang van interdisciplinaire wetenschappelijke perspectieven zoals ecologie en milieukunde, de talrijke toepassingen van groene technologie, de vele milieu- en natuurbeleidsplannen op diverse bestuurlijke niveaus en de oprichting van tal van adviesraden en overlegorganen zijn de opvallendste kenmerken van de toenemende aandacht in onze huidige samenleving voor milieu en natuur. De laatste decennia ontwikkelt er zich ter zake een steeds duidelijker afgelijnd maatschappelijk debat. Dat debat wordt vaak gekenmerkt door scherpe belangenconflicten en tegenstellingen en komt op die manier regelmatig in de publieke aandacht. Ter ondersteuning van het maatschappelijk milieu- en natuurdebat worden en werden tal van educatieve initiatieven ontwikkeld. Deze zijn allemaal gericht op het ondersteunen en bevorderen van het leren inzake natuur en milieu. Ze hebben verder gemeen dat ze plaatsvinden tegen de achtergrond van onze hedendaagse samenleving. Veranderende maatschappelijke omstandigheden bepalen in belangrijke mate de wijze waarop het leren met betrekking tot maatschappelijke problemen, zoals milieu- en natuurrisico's, optimaal kan ondersteund en gestimuleerd worden.

Natuur- en milieu-educatie

Een brede waaier

Natuur- en milieu-educatie (NME) is een verzamelbegrip. Onder die noemer vallen tal van vormen en werkwijzen van het leren inzake natuur, landschap en milieu. Een bont gezelschap van organisaties en instellingen draagt daar toe bij. Er is een grote variatie aan onderwerpen, doelgroepen en diepgang.

Zo kent men binnen het onderwijs een groeiende aandacht voor NME. We denken daarbij aan de projecten de 'Groene School', 'Educatieve Reservaten' en het 'Milieu OntmoetingsProgramma' (MOP). Scholen leveren daarenboven heel wat inspanningen, vaak in samenwerking met intercommunales, om ecologisch verantwoord om te gaan met hun afval. Die groeiende aandacht voor NME in het onderwijs werd onlangs nog geformaliseerd naar aanleiding van het debat over de eindtermen.

We stellen vast dat ook de sociaal-culturele sector in Vlaanderen heel wat aandacht aan natuur en milieu schenkt (Jans, 1996a). Jeugdbewegingen en verenigingen voor volwassenenvorming concentreerden zich in het recente verleden aan de hand van jaarthema's op natuur- en milieukwesties. Een aantal organisaties uit het jeugdwerk en het volksontwikkelingswerk specialiseerden zich zelfs in NME. We denken aan de Jeugdbond voor Natuurbescherming en Milieu-educatie (JNM), de Vereniging voor Ecologische Leef- en Teeltwijzen (VELT) en het Centrum voor Natuur- en Milieu-Educatie (CVN).

Nieuwe sociale bewegingen — onder meer de natuur- en milieubeweging zelf — onderkennen de laatste jaren meer en meer het belang van NME. Zo nam de Bond Beter Leefmilieu (BBL) onlangs een medewerker NME in haar staf op. De natuurbeweging verbindt aan de recreatie in hun natuurreservaten steeds meer educatieve initiatieven, dit in speciaal daartoe opgerichte bezoekerscentra.

Een andere actor die zich duidelijk profileert is de overheid. Zowel de Vlaamse als de provinciale overheden richten NME-centra op. Binnen de Administratie Milieu, Natuur, Land- en Waterbeheer (AMINAL) is een 'cel milieu- en natuureducatie en informatie' actief. Op provinciaal en lokaal niveau — voorlopig vooral in de grotere steden — worden ambtenaren gelast met specifieke opdrachten inzake natuur- en milieu-educatie en -sensibilisering.

Niet alleen in de context van formele instellingen en organisaties, maar ook in informele verbanden wordt er geleerd inzake natuur en milieu. In de marge van concrete, soms conflictgeladen natuur- en milieuacties doorlopen de betrokkenen vaak een intensief leerproces. Denk maar aan buurtbewoners die zich organiseren naar aanleiding van concrete milieuproblemen. Onlangs nog laaide lokaal protest op naar aanleiding van het toekennen van vergunningen voor verbrandingsovens of naar aanleiding van uitbreidingsplannen van luchthavens. Een aantal organisaties zien daarin voor zichzelf een maatschappelijke en een educatieve taak weggelegd en bieden lokale actiegroepen ondersteuning en vorming aan.

Ook in de welzijnssector groeit er belangstelling voor het thema milieu en natuur. Men ziet in NME een hefboom voor emancipatie en integratie van achtergestelde groepen. Omwille van het maatschappelijk belang van natuur en milieukwesties proberen ze via educatieve projecten hun doelgroep te betrekken bij het maatschappelijk milieu- en natuurdebat.

Tenslotte besteedt ook de economische sector toenemende aandacht aan natuur- en milieu. Een aantal distributieketens voorziet zijn verbruikswaren van een groene boodschap. Enkele producenten erkennen dat ecologische argumenten de productkeuze van een deel van de consumenten beïnvloeden. Ze bieden specifieke producten en gerichte informatie aan.

Deze opsomming maakt duidelijk dat het onmogelijk is om het geheel aan NME-initiatieven te presenteren als een afgelijnd werkveld. De educatieve functie van die initiatieven is daarenboven vaak verbonden met andere functies zoals opleiding, recreatie, natuurontwikkeling, draagvlakverbreding, beleidsimplementatie, emancipatie, politieke actie, promotie, enzovoort. Deze verwevenheid van verschillende func-

ties maakt het zowel voor initiatiefnemers als voor buitenstaanders moeilijk om het specifieke NME-karakter van heel wat initiatieven te herkennen en te duiden (Jans, 1997).

Naar een definitie

Een instrumentele benadering

Sys (1994, p.751) definieert milieu-educatie in het eerste 'Milieu- en Natuurrapport Vlaanderen' als *een langdurig en continu proces waarbij gestreefd wordt naar het ombuigen van het menselijk gedrag in een milieuvriendelijke richting.* Wanneer die milieuvriendelijke richting vooraf bepaald is en niet ter discussie staat, spreken we over een instrumentele benadering. NME wordt dan een (beleids)instrument om bepaalde, voorgegeven (milieu- en natuur)belangen te realiseren. Heel wat initiatieven uit het diverse NME-aanbod zijn er op gericht om specifieke standpunten en oplossingsmodellen uit het maatschappelijk milieu- en natuurdebat bij de doelgroep(en) ingang te doen vinden: allerlei milieu- en natuurexperts gebruiken NME om hun (wetenschappelijk verantwoorde) modellen ter oplossing van concrete milieu- en natuurproblemen te implementeren. De milieu- en natuurbeweging ziet in NME een kans om de eigen groene waarden te promoten om daarna met meer gewicht hun rol in het maatschappelijk debat te kunnen spelen. Overheden van de diverse bestuurlijke niveaus zetten NME in op zoek naar een groter draagvlak voor hun beleid. Een aantal organisaties uit de sociale en de sociaal-culturele sector proberen achtergestelde groepen op een positieve wijze in de schijnwerpers te plaatsen aan de hand van opvallende NME-projecten. Enkele bedrijven werken tenslotte ijverig aan hun beeldvorming door uit te pakken met een groen imago.

Wanneer er een brede consensus over de doelen bestaat, zijn er weinig bezwaren in te brengen tegen het inzetten van NME als instrument. In het maatschappelijk milieu- en natuurdebat is dergelijke consensus echter vaak afwezig. Tegenstellingen en belangenconflicten bepalen immers in belangrijke mate het debat. Niettemin gebruiken verschillende actoren NME om hun standpunten en oplossingsstrategieën op te dringen en om specifieke vormen van ecologische verantwoordelijkheid onder de betrokkenen te verspreiden. Binnen een instrumentele benadering wordt educatie gericht op gedragsbeïnvloeding waarbij geen keuze in handelingsperspectieven wordt aangeboden (Broens, 1997).

Het belang van dialoog

Het wordt steeds duidelijker dat oplossingen voor concrete natuur- en milieuproblemen pas in het bereik komen wanneer alle relevante actoren engagement tonen. De inbreng van diverse overheden, experts, milieu- en natuurbewegingen, ondernemers en burgers is noodzakelijk opdat onze samenleving met de huidige natuur- en milieuproblemen leert om te gaan. Al deze actoren zijn daarenboven op elkaar aangewezen, willen ze met succes een uitweg zoeken voor de gestelde uitdagingen. Dergelijke processen waarbij verschillende actoren in overleg treden om oplossingen te zoeken voor concrete uitdagingen bespreekt Wildemeersch (1995, 1997 en 1998) onder de noemer 'sociaal leren'. Wanneer men sociaal leren wil stimuleren, is het aangewezen om de participatie van alle relevante partners aan het maatschappelijk debat omtrent milieu en natuur te bevorderen. Daar ligt ons inziens een andere belangrijke benadering van NME.

NME is er dan op gericht om het maatschappelijk milieu- en natuurdebat op zo'n wijze te organiseren dat alle betrokken actoren elk met hun specifieke deskundigheid toegang kunnen krijgen tot dit debat. NME hanteert dan doelstellingen die niet zijn voorgegeven en die niet eenzijdig kunnen verbonden worden met de doelen en belangen van één specifieke actor. Dit houdt een dialoogvisie op NME in. NME is dan gericht op het zoeken naar verantwoording voor milieu- en natuurrelevante keuzes die individuen en samenleving voortdurend moeten maken. Dergelijke visie vormt een tegenwicht voor de dominante instrumentele benadering waartoe NME soms wordt verengd.

De brengt ons tot volgende definitie van NME: *'het geheel aan stimulansen en ondersteunende initiatieven waardoor de kritische betrokkenheid van verschillende groepen bij het maatschappelijk debat over milieu en natuur bevorderd wordt'.*

De hedendaagse samenleving: een 'risicomaatschappij'

Al deze stimulansen en ondersteunende initiatieven voltrekken zich tegen de achtergrond van een snel veranderende samenleving. De laatste decennia verwerven mensen steeds meer mogelijkheden om in hun omgeving in te grijpen. Toegenomen mobiliteit en nieuwe informatietechnologieën dragen daar in belangrijke mate toe bij. Deze vooruitgang heeft ongetwijfeld geleid tot een verbetering van de levenskwaliteit. Anderzijds krijgen mensen, juist door de mogelijkheid om als maar meer in hun omgeving in te grijpen, met steeds meer en sterk uiteenlopende maatschappelijke uitdagingen en problemen af te rekenen. Beck (1986) situeert de risico's waarmee de hedendaagse samenleving wordt geconfronteerd op drie domeinen.

1. Zo is er het stijgend besef dat het modern productie- en consumptiepatroon het (over)leven van mensen, dieren en planten ernstig bedreigt. De samenleving wordt in toenemende mate geconfronteerd met de eis om meer zorg te dragen voor het milieu en de natuur.

2. De hedendaagse samenleving stoot echter niet alleen op de grenzen van het 'ecosysteem'. Ook het maatschappelijk bestel krijgt voortdurend met risico's af te reke-

nen. Beck (1986) stelt vast dat klassieke samenlevingsverbanden, zoals bijvoorbeeld het gezin en allerlei organisaties uit het maatschappelijk middenveld, afbrokkelen. Mensen kunnen in de eigen levensloop steeds minder terugvallen op de zekerheden van een toegeschreven sociale positie. De grote levensbeschouwelijke oriëntaties bieden niet langer een onfeilbaar en algemeen geldend handelingsperspectief. Ten aanzien van maatschappelijke thema's, zoals natuur en milieu, komen steeds meer groepen voor hun specifieke belangen op. Het is tegen de achtergrond van deze toegenomen diversiteit dat mensen steeds opnieuw zelf keuzes maken en keuzes herzien. Toch is het ontwerpen van de eigen levensloop vandaag geen strikt individuele aangelegenheid. Bij de inrichting van hun leven ontlenen mensen argumenten aan de netwerken waartoe ze zich verbonden weten, zoals familie, buurt, vriendenkring, de collega's, sociaal-culturele netwerken, actiegroepen, enzovoort. Daarbij begeven mensen zich vaak in een veld van uiteenlopende en soms tegenstrijdige afhankelijkheden. Ter verantwoording van hun keuzes doen ze een beroep op verschillende en soms zelfs conflicterende referentiegroepen. De wijze waarop veel mensen met het probleem van het huishoudelijk afval krijgen af te rekenen, is daar een concreet voorbeeld van:
De gemeente spreekt je aan als inwoner en vraagt je om te selecteren. De milieubeweging doet een beroep op je ecologische verantwoordelijkheid en vraagt je om afval te voorkomen. De distributiesector prijst producten aan samen met verpakkingen die variëren van overbodig tot herbruikbaar. Je kinderen leren op school over composteren van groenten-, fruit- en tuinafval en spreken je thuis aan op je verantwoordelijkheidsgevoel. Onder druk van een overvolle agenda op het werk beperk je de middagpauze en consumeer je een fast-food schotel uit wegwerpverpakking. Tijdens het weekend volg je een studiedag over huishoudelijk afval, georganiseerd door de sociaal-culturele vereniging waarvan je lid bent. Een week later roept de productiesector in een opvallende folder op om gebruik te maken van een blauwe afvalzak bij het selecteren van verpakkingsafval.

Beide problemen, met name het stijgend aantal milieu- en natuurrisico's en de afbrokkeling van klassieke samenlevingsverbanden, lijken elkaar bovendien te versterken. Waar milieuproblemen de samenleving uitdagen om te zoeken naar gemeenschappelijke en duurzame alternatieven, trekken mensen zich steeds meer terug in de individuele bestaanssfeer, om zich onder andere in het kader van arbeid en beroep, opleiding en training, gezin en opvoeding met succes te handhaven. Maar tegelijkertijd wordt steeds duidelijker dat ieders persoonlijke keuzes een belasting vormen voor milieu en natuur (Jansen, 1994). De zoektocht naar gemeenschappelijke en duurzame alternatieven wordt steeds dringender maar ook steeds moeilijker.

3. Een derde risico manifesteert zich tenslotte op het beleidsniveau. De staat en de overheid worden in toenemende mate geconfronteerd met grenzen in hun streven naar het beheersen van economische, ecologische en sociaal-culturele problemen. De wetenschap slaagt er al evenmin in om de risico's volledig en adequaat binnen

het wetenschappelijk begrippenapparaat onder te brengen. De mogelijkheden van de wetenschap om de complexe samenhang van ecologische systemen volledig begrijpelijk en beheersbaar te maken, worden volgens Zweers (1995) steeds meer betwijfeld. Meer nog, sommige wetenschappelijke ontwikkelingen lijken op hun beurt nieuwe risico's in het leven te roepen.

Wegens de overheersende ervaringen van onzekerheid en onvoorspelbaarheid op de drie aangehaalde domeinen typeren Beck (1986) en Giddens (1991) de hedendaagse maatschappij als een risicomaatschappij. Ze wijzen hiermee op een omslag in de ontwikkeling van de samenleving. We evolueren van de modern-industriële samenleving naar een laatmoderne en/of postmoderne samenleving. De maatschappelijke fundamenten die modernisering mogelijk maakten en de hoekstenen vormden van de modern-industriële samenleving, verliezen nu hun vanzelfsprekend karakter. Traditionele instituties zoals klasse, gezin, wetenschap, arbeid, staat en democratie worden steeds meer het voorwerp van systematische reflectie en voortdurende verandering (Giddens, 1991). We kunnen niet uitsluitend meer terugvallen op bestaande en gebruiksklare instrumenten en strategieën om de gegeven risico's onder controle te krijgen. Zowel individuen, groepen, organisaties als gemeenschappen ervaren de noodzaak om met deze onzekerheid en onvoorspelbaarheid te leren omgaan. In deze context zijn klassieke benaderingen van NME, gebaseerd op voorlichting en instructie, vaak ontoereikend.

Het is binnen de contouren van deze risicomaatschappij dat we het leren met betrekking tot milieu en natuur situeren. Het toenemend aantal natuur- en milieu-risico's zal in een hedendaags concept van NME aan de orde moeten worden gesteld. NME zal bijgevolg in belangrijke mate gekenmerkt worden door een probleemgerichte aanpak. Het zijn echter niet alleen de ecologische uitdagingen die van belang zijn om NME in de risicomaatschappij te situeren. Ook de risico's met betrekking tot het maatschappelijk bestel bepalen de mogelijkheden van NME. We stelden dat mensen bij het ontwerpen van hun levensloop steeds vaker zelf keuzes dienen te maken. Voor de verantwoording van deze keuzes kunnen mensen vandaag onvoldoende terugvallen op de kennis en de inzichten die men eens als kind op school of als volwassene in een cursus wist te verwerven. Tegen de achtergrond van de risicomaatschappij voltrekt zich een verschuiving van geïnstitutionaliseerde educatie in de kinder- en jeugdjaren naar levenslang en levensbreed leren ingebed in het alledaagse leven. Door de toenemende fragmentering worden mensen op verschillende manieren, op verschillende ogenblikken en op verschillende plaatsen uitgedaagd om hun keuzes te verantwoorden, steeds meer ook op basis van ecologische criteria. In het kader van NME moeten we de doelgroep leren zien als een groep van competente actoren die aan hun persoonlijk leven actief vorm geven. NME moet daarenboven rekening houden met een diversiteit aan netwerken waarin mensen zich verbonden voelen en kan daarom best ontworpen worden in samenwerking met relevante actoren. De groeiende onzekerheden met betrekking tot de (be)stuurbaarheid van de

samenleving maken tenslotte dat NME meer en meer moet opgevat worden als een open en creatief probleemoplossend proces, waarbij de uitkomsten niet vooraf zijn gegeven.

Natuur- en milieu-educatie uitgedaagd

Van institutionele educatie naar levensecht leren

Tegen de achtergrond van de risicomaatschappij blijft het educatief werkveld niet ongemoeid. Zo stellen we een evolutie vast in de wijze waarop het leren van kinderen en volwassenen wordt ondersteund. Vandenabeele e.a. (1997) stellen dat één van de belangrijkste verworvenheden van de modern-industriële samenleving een sterk doorgedreven institutionalisering van leerprocessen is. Het leren van volwassenen en kinderen werd en wordt nog steeds in belangrijke mate bevorderd in daartoe speciaal opgerichte instituties, zoals scholen en allerlei instellingen voor volwasseneneducatie. Ook in het NME-veld werd een grote mate van institutionalisering doorgevoerd met het oog op het verbeteren en het beheersen van het leren inzake natuur en milieu. We denken bijvoorbeeld aan de verschillende NME-centra die zowel door de overheid als door privé-initiatiefnemers werden (en worden) opgericht.

In een risicomaatschappij komen geïnstitutionaliseerde leerprocessen echter onder druk te staan (Vandenabeele e.a., 1997). Educatie lijkt in toenemende mate uit haar tijdruimtelijke bedding te treden. Het leren wordt een levenslange en levensbrede aangelegenheid. Het behoort niet langer exclusief tot het domein van de school en blijft niet langer beperkt tot de fase van de jeugd. Het leren maakt vandaag integraal deel uit van het alledaagse leven op alle leeftijden en in diverse levensdomeinen. Ten gevolge hiervan zien we dat de klassieke terreinen van educatie aan voortdurende veranderingen onderhevig zijn. NME-centra beperken zich niet langer tot laboratoriumachtige lessen in de beslotenheid van 'NME-reservaten', maar gaan steeds meer het leren met betrekking tot natuur en milieu in de eigen leefomgeving van de doelgroep ondersteunen.

NME-initiatieven, eenzijdig gebaseerd op klassieke educatieve modellen zijn onaangepast en ontoereikend. Dergelijke initiatieven zijn voornamelijk gericht op het verspreiden van ecologische verantwoordelijkheid. Educatie wordt dan, in het verlengde van een instrumentele benadering, ingezet om centraal ontworpen alternatieven te verspreiden onder alle betrokkenen. Er is nood aan alternatieve modellen die beter beantwoorden aan de complexe en voortdurend veranderende omstandigheden waarin aan ecologische verantwoordelijkheid steeds opnieuw vorm moet worden gegeven. Naast klassieke NME-initiatieven gericht op ecologische verantwoordelijkheid is er een groeiende behoefte aan NME gericht op permanente ecologische verantwoording. Op die wijze kunnen individuen en samenleving ondersteund worden

om steeds opnieuw ecologisch verantwoorde keuzes te maken. Dit vereist een aanpak die beter aansluit op een benadering van educatie als dialoog. Het principe van doelgroepenbetrokkenheid en netwerkontwikkeling schuiven we verderop naar voor als mogelijkheden voor het ontwerpen van toekomstgerichte NME. De operationalisering van deze concepten ligt niet voor het grijpen, maar moet in de praktijk voortdurend op maat worden gerealiseerd. Heel wat NME-initiatieven hebben de verdienste dat ze dit ook doen. Zo probeert men de grenzen van een klassieke benadering te overstijgen.

Grenzen aan klassieke benaderingen

Klassieke educatieve instrumenten en concepten zijn ontworpen voor het ondersteunen van geïnstitutionaliseerde leerprocessen. Aan de basis daarvan ligt het expertmodel. Dit is een dominant model wanneer we uitwegen zoeken voor maatschappelijke problemen. De logica achter dit model wordt gevormd door de klassieke trits 'Research, Development, Diffusion' (Van der Zee, 1997) en luidt als volgt: wanneer men met een maatschappelijk probleem te maken krijgt, dan moet men op zoek gaan naar een expert, in ons geval een milieu- en/of natuurexpert. Die expert bestudeert het probleem, zoekt een oplossing (research) en ontwikkelt (development) een model om het probleem daadwerkelijk te kunnen oplossen. Dit model moet vaak eerst nog verspreid worden (diffusion) onder alle relevante actoren, die het, ten einde het probleem effectief op te lossen, moeten toepassen. Vaak zijn dergelijke modellen zeer complex en hooggespecialiseerd zodat er nood is aan een andere expert. Deze keer een expert die het model kan vertalen naar de betrokkenen en hen ervan kan overtuigen om het model te implementeren. Op dit punt aangekomen doet men vaak een beroep op inzichten uit de gedragswetenschappen en wordt een educatieve opdracht gedefinieerd. Educatie wordt binnen het expertmodel instrumenteel opgevat.

We zien minstens drie problemen ten aanzien van dit expertmodel en van de doorwerking van dit model in NME (Jans, 1996b). Met de volgende kritieken willen we geenszins suggereren dat er voor experts inzake natuur en milieu geen rol is weggelegd in het ontwerpen van NME. Wel stellen we de dominantie van de expertrol in vraag.

1. Eerst en vooral houdt het expertmodel een deficiëntiebenadering van de doelgroep in. Experten verengen de gestelde natuur- en milieuproblemen tot gesofisticeerde wetenschappelijke en/of technische problemen. Vanuit zo'n wetenschappelijk en/of technisch perspectief kan de expert de doelgroepen niet als partner beschouwen. Integendeel de doelgroepen worden meestal een tekort toegeschreven. Ze ontberen noodzakelijk geachte inzichten, vaardigheden en/of attitudes om ecologisch verantwoord gedrag te kunnen stellen. Bijgevolg maakt de expert ook geen plaats

voor de doelgroepen in het ontwikkelen van een oplossingsmodel. In de NME-praktijk vinden we regelmatig elementen van een deficiëntiebenadering terug. Veel programma's vertrekken nog steeds van een beeld over de doelgroep, als een groep van individuen die zich niet bewust zijn van de natuur- en milieuproblemen. We stelden vast dat dergelijke deficiëntiebenadering bij diverse sensibiliserende en educatieve initiatieven met betrekking tot het afvalprobleem zeer gebruikelijk was (Jans e.a., 1995). Zo'n benadering heeft onvermijdelijk een invloed op het leerproces. Men gaat immers voorbij aan de competenties die wel degelijk aanwezig zijn bij de doelgroepen.

2. Experts leggen de verantwoordelijkheid voor het oplossen van milieu- en natuurproblemen bij de individuen uit de doelgroep. Deze kunnen de oplossingen van de expert al dan niet toepassen. Men stelt het vaak voor alsof natuur- en milieuproblemen verholpen zijn wanneer iedereen doet wat de experts opleggen. NME focust op zo'n manier te veel op het responsabiliseren van individuen. Uiteraard is er niets mis met het stimuleren van sociale verantwoordelijkheid, maar een eenzijdige responsabiliseringsbenadering is te beperkt. Vooreerst stellen we vast, in navolging van Beck (1986) en Giddens (1991) dat de technologische evolutie en de toenemende expertise in het zoeken naar oplossingen voor milieu- en natuurproblemen vaak op hun beurt nieuwe milieu- en natuurproblemen veroorzaken. Wat we vandaag als ecologisch verantwoord gedrag beschouwen, kan morgen milieu-onvriendelijk verklaard worden. Maar belangrijker nog is dat ecologische verantwoordelijkheid niet alleen een kwestie is van een individuele keuze. De sociale netwerken en omstandigheden waarin mensen zich bewegen, bepalen in belangrijke mate mee wat de mogelijkheden zijn voor het opnemen van ecologische verantwoordelijkheid. Wanneer men deze sociale dimensie negeert, riskeert men in een moraliserende aanpak te vervallen. Dit is niet langer constructief.

3. Een derde beperking eigen aan het expertmodel heeft te maken met het dominante gebruik van overtuigingsstrategieën. De doelgroep wordt overtuigd om de oplossingsmodellen van de experts in te willigen. Bij gebruik van overtuigingsstrategieën gaat men er, vaak impliciet, vanuit dat kennisoverdracht een voldoende voorwaarde is om gedrag te veranderen. Onderzoek toont echter aan dat er geen direct oorzakelijk verband bestaat tussen kennis en gedrag (Vandenabeele e.a., 1994). Naast kennis zijn er nog heel wat andere factoren die ons gedrag beïnvloeden, waaronder factoren die verband houden met de specifieke sociale context van mensen. Daarom is er nood aan andere strategieën, zoals bijvoorbeeld overlegstrategieën.

De gemiddelde burger, onverschillig?

We zagen reeds hoe elementen van een deficiëntiebenadering kunnen binnensluipen in NME wanneer men teruggrijpt naar een klassieke conceptualisering van het leerproces. Onderzoek naar sensibiliseringscampagnes in verband met afval (Jans e.a., 1995) wees uit dat burgers vaak als ongeëngageerde individuen werden aanzien. Men ging er soms vanuit dat de doelgroep enkel met dwangmaatregelen te motiveren is voor milieuvriendelijke gedragsalternatieven. Dergelijke initiatiefnemers zien de meeste burgers slechts in beperkte mate effectief ecologisch verantwoord gedrag opnemen. Dit beperkt ecologisch verantwoord handelen verbinden ze vaak ten onrechte met de vooronderstelling dat de meeste burgers slechts in beperkte mate bewust zijn van de milieuproblematiek. De doelgroep wordt bijgevolg als een onverschillige groep getypeerd. Daarbij wordt over het hoofd gezien dat de dagelijkse levensomstandigheden vaak slechts in beperkte mate stimulansen en mogelijkheden bieden om effectief milieuvriendelijk te handelen.

Het beeld van de onverschillige burger die enkel de eigen belangen nastreeft en niet spontaan te bewegen is tot het opnemen van sociale verantwoordelijkheid lijkt ons enigszins voorbijgestreefd. We zien in onze samenleving heel veel burgers die actief initiatief nemen rond allerlei kwesties die hen aanbelangen, inzake milieu, natuur, arbeid, kinderrechten en noem maar op. De 'civil society' is een zeer actieve maatschappij. Dit neemt niet weg dat er grote verschillen bestaan in verantwoordelijkheidszin en actief engagement onder de mensen. Toch tonen heel wat opinie-onderzoeken uit Europa en Amerika aan dat het overgrote deel van de bevolking zich bewust is van de problemen met de natuur en het milieu. Mensen tonen zich bereid om effectief iets aan deze problemen te doen (Vandenabeele e.a., 1994; Lombaert e.a., 1995).

Een kloof tussen expert en leek

Binnen een deficiëntiebenadering is er slechts een beperkte ruimte voor de participatie van de doelgroep(en). In de fase van de probleemformulering en de strategiebepaling neemt het perspectief van de expert de bovenhand. Slechts in de uitvoeringsfase probeert men, in het beste geval, inspraak van de doelgroep te organiseren. Nochtans is het van belang om ook bij de probleemformulering en de strategiebepaling het perspectief van de doelgroep te valoriseren. Dit verhoogt niet alleen de betrokkenheid, maar bevordert bovendien een genuanceerder beeld over het probleem en de mogelijke oplossingen.

Een doorgedreven expertbenadering verhindert niet alleen de betrokkenheid van de

doelgroep, maar kan ook weerstanden in het leven roepen. Wanneer de perceptie van de milieu- en natuurexpert te veel afwijkt van die van de doelgroep kan de kloof tussen beiden onoverkomelijk lijken. Uit een onoverbrugbare kloof kan de doelgroep maar weinig motivatie putten voor het leren inzake natuur en milieu. We spreken dan over de wet van de remmende voorsprong (Jans e.a., 1995). Het gespecialiseerd perspectief van de expert of de doorgedreven analyse van de milieu- en natuurbewegingen kan zo ver verwijderd liggen van de alledaagse beleving van de doelgroep dat weerstanden tegen het expertperspectief niet zullen uitblijven. Het ligt voor de hand dat dergelijke weerstanden het leren inzake natuur en milieu en het opnemen van ecologische verantwoordelijkheid niet bevorderen. Ze kunnen beter vermeden worden. Dit is mogelijk door naast de expertvisie ook rekening te houden met andere visies op het probleem en de mogelijke oplossingen. Vertegenwoordigers uit de doelgroep kunnen bij de aanvang van een NME-initiatief ruimte krijgen om hun verhaal te brengen.

De doelgroep, een competente actor

In de context van NME-initiatieven is het belangrijk om niet alleen de tekorten van mensen als uitgangspunt te nemen, maar ook de doelgroepen te beschouwen als mondige en competente burgers, die een wezenlijke bijdrage kunnen en willen leveren aan het proces van sociaal leren naar aanleiding van het toenemend aantal natuur- en milieurisico's. De doelgroep mag dan op technisch vlak meestal leek zijn, zij beschikt op zijn minst over ervaringsdeskundigheid met betrekking tot de politieke, sociale en culturele levensomstandigheden waarin het probleem zich stelt. Die omstandigheden bepalen naast de technische condities in belangrijke mate op welke wijze natuur- en milieu-problemen zich aandienen en opgelost kunnen worden. Een dialoogvisie opent ruimte voor de participatie van de doelgroep vanaf het prille ontwerp van NME.

Leeuwis (1995) geeft twee aanwijzingen om de betrokkenheid van de doelgroep beter te organiseren. Vooreerst stelt hij voor om aansluiting te zoeken bij de (meer of minder zichtbare) initiatieven van de doelgroep zelf. Dit impliceert een uitgebreide verkenning van de strategieën en agenda's van potentiële doelgroepen. De eigen leefomgeving biedt ook volgens Broens (1997) een goede ingang om de doelgroep te betrekken bij de zorg voor natuur en milieu. Ten tweede stelt Leeuwis voor om initiatieven zodanig te kiezen dat wordt aangesloten bij de dagelijkse belevingswereld van de doelgroep. Dit staat in contrast met de vaststelling dat NME-activiteiten soms vanuit de over te brengen boodschap opgezet worden en niet op grond van leerwensen en -motieven van potentiële doelgroepen.

Doelgroepenbetrokkenheid in de praktijk

Het principe van doelgroepenbetrokkenheid werd tot nog toe hoofdzakelijk conceptueel benaderd. Dit levert ons een ideaal beeld over een optimale verhouding tot de doelgroep. Het is echter belangrijk om de betekenis van zo'n ideaal beeld voor de concrete praktijk na te gaan. Materiële, structurele en relationele omstandigheden brengen in de praktijk beperkingen mee, waardoor keuzes moeten worden gemaakt.

Het streven naar doelgroepenbetrokkenheid speelt zich in de praktijk vaak af op een spanningsveld tussen bereik en intensiteit. Wanneer men een groot bereik nastreeft, wordt doelgroepenbetrokkenheid afgemeten aan het aantal leden uit de doelgroep die betrokken zijn. Doelgroepenbetrokkenheid wordt dan optimaal gerealiseerd wanneer iedereen uit de doelgroep ruimte krijgt voor zijn of haar verhaal. Soms is zo'n benadering onhoudbaar, zeker als de doelgroep bestaat uit een groot aantal mensen, zoals de Vlaamse bevolking. Elke optie om toch zoveel mogelijk mensen uit de doelgroep individueel of in groep te betrekken dreigt daarenboven de intensiteit van die betrokkenheid in te perken. Groepswerk in kleine groepen biedt immers andere mogelijkheden dan werken met grote groepen. Wanneer men een intensieve doelgroepenbetrokkenheid nastreeft, moet de wijze waarop de doelgroep of vertegenwoordigers uit de doelgroep worden betrokken aan specifieke kwaliteitsnormen voldoen. Men vraagt dan niet alleen naar de visie van de doelgroep, maar laat zich dan bij het ontwerpen van NME ook verregaand door deze visie sturen. Deze kwaliteitsnormen kunnen makkelijker gehaald worden in kleine groepen en met een beperkt aantal vertegenwoordigers.

Omwille van beperkte mogelijkheden (tijd en/of middelen) of omwille van een specifieke voorgeschiedenis (de mate van vertrouwdheid met de doelgroep) is men in de praktijk vaak gedwongen om te kiezen tussen een groot bereik of een intensievere betrokkenheid van een beperkte vertegenwoordiging van de doelgroep. Het komt er op aan telkens verantwoorde keuzes te maken. De omstandigheden zijn telkens anders. Het is daarom onmogelijk algemeen geldende richtlijnen te formuleren.

Naast bereik en intensiteit beïnvloedt ook de wijze waarop met 'tijd' omgegaan wordt de mogelijkheden van doelgroepenbetrokkenheid. Natuur- en milieuproblemen worden in het heersende milieu- en natuurdebat meestal gepresenteerd als hoogdringende problemen. Snelle en doeltreffende interventies lijken vereist. Onder dergelijke tijdsdruk dreigt de invalshoek van de doelgroep bij het ontwerpen van natuur-en milieu-educatie te verdwijnen. De eis om snel in te grijpen, laat weinig ruimte over om de belangen en de perspectieven van alle betrokken actoren, waaronder de doelgroep, in kaart te brengen. De vooraanstaande rol van experts bij het zoeken naar oplossingen voor natuur- en milieuproblemen wordt vaak verantwoord op basis van deze tijdsdruk. Zij kunnen dankzij hun technische voorsprong efficiënt en snel interventies voorstellen waarop NME geënt kan worden. In het maatschap-

pelijk milieu- en natuurdebat beroepen sommige actoren zich op die tijdsdruk om de gevoerde discussies te kunnen controleren. Bij het ontwerpen van NME moet eerder tijd vrij worden gemaakt, zodat een goede afstemming op de doelgroep kan gerealiseerd worden. Organiseren van inspraak en participatie kan soms een werk van lange adem zijn. Maar wanneer de betrokkenheid van de doelgroep ondanks aanhoudende inspanningen uitblijft, kan anderzijds een tanende interesse voor het NME- initiatief ontstaan. Positieve ervaringen blijven dan uit en juist dergelijke ervaringen kunnen de betrokkenheid vergroten. Bij het ontwerpen van NME is het bijgevolg aangewezen op een verantwoorde wijze met de factor 'tijd' om te gaan.

Netwerken in natuur- en milieu-educatie

Een begripsbepaling

Netwerk, netwerken en netwerkmanagement zijn populaire begrippen geworden. Ze duiken steeds meer op in diverse disciplines en sectoren, zowel in theorie als in praktijk. Ongetwijfeld heeft dit te maken met een aantal interessante mogelijkheden die aan een netwerkbenadering verbonden zijn. Daartegenover bemoeilijkt de populariteit en het stijgend aantal toepassingen van het netwerkconcept een éénduidig begrip ervan. Met netwerken worden tegenwoordig vele ladingen gedekt.

We kunnen bijgevolg beter eerst het netwerkbegrip scherp stellen alvorens het toe te passen op NME. Daartoe vertrekken we van de definitie volgens Gehre (1996, p.85): *'een netwerk is een (tijdelijk) verband van onderling afhankelijke organisaties die aan een gemeenschappelijk doel werken.'* In de literatuur over netwerken (Gehre, 1996; De Rynck, 1996; Oosterwijk, 1995, Koppenjan e.a., 1993 en De Bruijn e.a., 1991) vinden we drie kenmerken van netwerken steeds terug.
1. Netwerken zijn horizontaal georganiseerd. Dit wil zeggen dat bij de aanvang geen vaste hiërarchische structuur afgesproken wordt. De verschillende partners kunnen in principe evenveel inspraak laten gelden op de keuzes die in het netwerk worden gemaakt. Dit wil niet zeggen dat netwerken machtsvrije fora zijn. De machtsverdeling binnen netwerken is echter niet verbonden aan vooraf gemaakte afspraken en structuren.
2. De verschillende partners in een netwerk zijn op elkaar aangewezen om het gezamenlijke doel te bereiken. Die wederzijdse afhankelijkheid wordt door verschillende auteurs gezien als de kern van netwerken. De wisselende mate van afhankelijkheid tussen de verschillende partners is de motor voor de ontwikkeling van een netwerk.
3. Tenslotte zijn netwerken pluriform samengesteld. Elk van de partners levert een specifieke bijdrage.

De toenemende aandacht voor het netwerkperspectief heeft volgens De Rynck (1996) te maken met een groeiende onderlinge afhankelijkheid van allerlei diensten en organisaties in onze samenleving. Bij zo goed als elk maatschappelijk probleem zijn tegenwoordig veel actoren betrokken. Ze zijn vaak op elkaar aangewezen om een uitweg te realiseren. Hedendaagse maatschappelijke problemen, waaronder milieu- en natuurproblemen, zijn complex, vaak in die mate dat ze de competentie van afzonderlijke instellingen te boven gaan. Wildemeersch (1995, 1997 en 1998) pleit onder de noemer 'sociaal leren' voor interdisciplinariteit of een multi-actoren benadering. Op basis van een netwerkbenadering kunnen diverse actoren met elkaar in verband worden gebracht, waardoor de kritisch-creatieve mogelijkheden van een gemeenschap kunnen worden bevorderd. Dit is alvast een eerste reden om in NME aandacht te besteden aan het netwerkperspectief.

Het netwerkperspectief houdt mogelijkheden in om de inbreng van verschillende actoren te valoriseren, ook de inbreng van de doelgroepen. De interdisciplinariteit van het sociaal leren kan volgens Wildemeersch (1995) niet enkel het resultaat zijn van de samenwerking tussen experts. Ook niet-experts of leken leveren een belangrijke bijdrage tot het probleemoplossingsproces. Hierboven pleitten we reeds uitdrukkelijk om de competenties van de doelgroep(en) beter te benutten. Het netwerkperspectief biedt mogelijkheden om de ervaringsdeskundigheid van de doelgroep van meet af aan te erkennen. In het netwerkdenken ligt het accent immers op de participatie van alle betrokkenen en gaat men uit van een interactief sturingsmodel (Godfroij, 1993). Dit in tegenstelling tot een expertbenadering en klassieke organisatievormen die vertrekken van een hiërarchisch-instrumenteel sturingsmodel.

Klassieke organisatievormen volstaan tenslotte niet langer om alle aspecten van het leren in alledaagse omstandigheden te bevorderen. Ter aanvulling is er nood aan nieuwe organisatievormen, die vlotter kunnen inspelen op de eisen van complexe, levensechte situaties. In dergelijke flexibele organisatieverbanden is de educatieve functie vaak met tal van andere functies verbonden. Het netwerkperspectief dient zich hier aan als alternatief.

Netwerken, een uitkomst voor natuur- en milieu-educatie?

Ook binnen het maatschappelijk milieu- en natuurdebat en in het NME-veld maakt het netwerkperspectief opgang. Dit perspectief lijkt immers een gepast antwoord in te houden op een aantal uitdagingen waar het NME-veld volgens Sys (1994) voor staat. Op basis van een analyse van de vraag en het aanbod in het NME-veld formuleert Sys een aantal zwakke punten of problemen waaronder een gebrek aan planning, een gebrek aan doel- en doelgroepengerichtheid, het ontbreken van overleg en coördinatie, een beperkte deskundige aanpak en een eenzijdige gerichtheid op informatieverstrekking.

Netwerkontwikkelende initiatieven in het NME-veld kunnen op twee onderschei-

den manieren opgevat en begrepen worden.
1. Men kan zogenoemde professionele netwerken stimuleren. In dergelijke netwerken probeert men vanuit verschillende invalshoeken antwoorden te bieden op de uitdagingen aan het adres van een gegeven professie. Professionele netwerken binnen het NME-veld zijn gericht op het bevorderen van gemeenschappelijke acties en afstemming tussen actoren die min of meer professioneel met NME bezig zijn. Op basis van overleg en samenwerking kan het NME-veld allicht met meer succes antwoorden zoeken op de hierboven gestelde problemen en uitdagingen.
2. Doelgroepen organiseren zich eveneens in netwerken. Deze netwerken kunnen formeel en doelgericht zijn, maar kunnen ook zeer informeel zijn en de vorm van sociale netwerken aannemen. Via sociale netwerken participeren mensen in en aan de samenleving (De Rynck, 1996). Sociale netwerken vervullen een essentiële functie voor de deelnemers. Ze voorzien in de behoefte aan sociaal contact. Het zijn diverse verbanden waar mensen in hun alledaagse leven aan participeren, zoals de buurt, sociaal-culturele verbanden, hobbygroepen, vriendenkring, ... Natuur en milieu-educatie kan proberen zo nauw mogelijk aan te sluiten bij de leernoden en -motieven die in dergelijke sociale netwerken aan de orde zijn. De dynamiek die er aanwezig is, kan men maximaal proberen te benutten. Daartoe is een uitgebreide verkenning van de agenda's binnen de sociale netwerken van de doelgroep aangewezen.

De twee onderscheiden vormen van netwerken kunnen op elkaar afgestemd worden. Men kan streven naar integratie tussen professionele netwerken en sociale netwerken. De impulsen afkomstig uit de sociale netwerken kunnen een invloed uitoefenen op het samenwerkingsgedrag van de instellingen en organisaties die professioneel met NME bezig zijn (De Rynck, 1997).

Netwerken in de natuur- en milieu-educatieve praktijk

Homogene netwerken

Netwerkontwikkeling is een trend en wordt vaak van buitenaf gestimuleerd en gestuurd. Ook in het NME-veld worden partnerships hoe langer hoe meer financieel aangemoedigd. Daardoor riskeert men samenwerking te stimuleren op basis van pragmatische overwegingen. Een beperkt aantal partners neemt in zo'n geval specifieke verantwoordelijkheden op in een zogenaamd netwerk: één partner levert de know how over milieu en natuur, een tweede partner regelt de communicatie met de doelgroep en in sommige gevallen zorgt een derde partner voor logistieke ondersteuning. De partners spreken elkaar niet of nauwelijks aan op hun verantwoordelijkheid en laten elkaar verder ongemoeid. Over het gezamenlijke doel heerst er grote eensgezindheid. De verschillende rollen liggen in zo'n netwerk op voorhand vast, waardoor het maar in beperkte mate door derden en door de doelgroep(en) kan worden beïnvloed.

Wanneer men netwerkontwikkeling in het NME-veld wil aanmoedigen, kan men er beter voor zorgen onder de noemer netwerken geen dergelijke klassieke samenwerkingsverbanden te installeren. Deze riskeren al snel vanuit een centrale positie gestuurd en beheerst te worden. De netwerkdynamiek dreigt daardoor op termijn te verdwijnen.

Pluriforme netwerken

Homogene samenwerkingsverbanden en hiërarchische sturingsmechanismen zullen klassieke benaderingen van NME eerder bevestigen. Binnen NME-netwerken moet men daarom voldoende ruimte creëren voor verschillende en zelfs afwijkende perspectieven op natuur- en milieuproblemen en voor uiteenlopende visies op de inhoud en de vorm van NME. Pluriformiteit verhoogt de kans om vernieuwing binnen het NME-veld te realiseren.

Maar een ongelimiteerd uitbreiden van het netwerk kan leiden tot een onbeheersbaar en oncontroleerbaar samenwerkingsverband. Daardoor dreigen de leerkansen evenzeer beperkt te blijven. Toenemende pluriformiteit vergt een aantal communicatieve en organisatorische competenties.

Als men in het NME-veld netwerkontwikkeling wil bevorderen staat men dus voor de moeilijke keuze tussen enerzijds het beperken en anderzijds het uitbreiden van het aantal partners die het netwerk mee zullen sturen. In de praktijk zal men moeten streven naar een werkbare samenstelling van actoren. Het zal omwille van de haalbaarheid niet altijd opportuun zijn om alle relevante actoren te betrekken. De keuze van de netwerkpartners wordt bij de aanvang beter niet vastgelegd. Gemaakte keuzes kunnen tijdens het verloop immers regelmatig worden herzien. Nieuwe ontwikkelingen binnen en buiten een concreet project kunnen daartoe aanleiding geven.

Mensen maken netwerken

Net als voor doelgroepenbetrokkenheid beïnvloeden materiële en relationele omstandigheden de mogelijkheden van individuele actoren om zich te engageren in netwerken. Zo staan vertegenwoordigers uit sterk gestructureerde organisaties vaak voor een lange weg van besluitvorming alvorens ze in flexibele netwerken kunnen ingeschakeld worden. Het vereist vaak veel inspanningen om iemand uit een overheidsinstelling met mandaat te laten meewerken in een samenwerkingsverband.

De polarisering in het ruimere milieu- en natuurdebat maakt dat sommige actoren niet gemakkelijk met elkaar zullen samenwerken. 'Makelaars' of 'brugfiguren' (Termeer e.a., 1991) kunnen hier een belangrijke rol spelen. Brugfiguren zijn personen die zich kunnen identificeren met de belangen en de logica van verschillende actoren uit het netwerk. Ze zijn in staat om de verschillende visies op natuur- en milieuproblemen en de verschillende oplossingsstrategieën in het samenwerkingsver-

band uit te wisselen. Brugfiguren slagen erin om de spanning tussen verschillende perspectieven voortdurend te laten spelen zonder de balans in één of andere richting te laten overhellen.

Besluit

We stelden een aantal beperkingen en problemen aan de orde die kunnen opduiken wanneer men aan de hand van een traditionele aanpak het leren inzake natuur en milieu in de 'risicomaatschappij' wil bevorderen. De 'risicomaatschappij' wordt gekenmerkt door voortdurende veranderingen, toenemende complexiteit, groeiende onzekerheid en onvoorspelbaarheid. Die ontwikkelingen dagen NME uit. Hedendaagse NME kan onder bepaalde voorwaarden, met de steun van de doelgroep en op basis van flexibele organisatievormen, het leren in alledaagse omstandigheden ondersteunen en bevorderen. Een hedendaagse benadering van NME zal op diverse punten verschillen van meer klassieke opvattingen.

Tabel: Klassieke en hedendaagse benaderingen van NME.

	Klassieke benadering van NME: Verspreiden van modellen van ecologische verantwoordelijkheid	**Hedendaagse benadering van NME:** Bevorderen van processen van ecologische verantwoording
visie op educatie	instrument: educatie is een middel om vooraf bepaalde doelen te bereiken, om een boodschap over te brengen	dialoog: educatie is gericht op het bevorderen van de participatie aan het maatschappelijk milieu- en natuurdebat
leerproces	gesloten/doelgericht	open, de uitkomst is niet op voorhand gekend
educatieve strategie	overtuigingsstrategie: overdragen van de heersende kennis en inzichten	overlegstrategie: afwegen en verantwoorden van standpunten en posities
doelgroep	deficiënt: aan de doelgroepen worden tekorten toegeschreven	competent: relevante kennis, inzichten en vaardigheden bij de doelgroep worden erkend
leercontext	educatieve instituten	het dagelijks leven
organisatie-vorm	top-down/hiërarchisch zoals in klassieke instituten	horizontaal zoals in netwerken

Het ondersteunen van leerprocessen in meer dagelijkse situaties is nieuw en vaak nog onontgonnen. Enerzijds kan NME een beroep doen op inzichten uit klassieke educatieve contexten zoals het onderwijs en uit wetenschappelijke disciplines zoals de voorlichtingskunde. Veel van de inzichten uit die werkvelden en disciplines zijn echter verworven in het kader van het expertmodel en houden beperkingen in. Anderzijds wezen we op de vernieuwende mogelijkheden van doelgroepenbetrokkenheid en netwerkontwikkeling. Vernieuwing gaat echter gepaard met onzekerheid. Wanneer die onzekerheid toeslaat en te groot wordt, grijpt men terug naar oude en vertrouwde schema's. In veel educatieve kringen is men nog steeds meer vertrouwd met het expertmodel. De klassieke schema's die we aan dit model ontlenen, bieden educatieve medewerkers meer zekerheid, maar beperken bij een éénzijdige inzet ervan tegelijkertijd de kansen tot leren.

NME kan niettemin omwille van verschillende redenen een voortrekkersrol spelen ten aanzien van andere educatieve praktijken. Natuur en milieu zijn onderwerpen die zich uitstekend lenen tot leren in het veld, in de alledaagse omstandigheden. De groeiende aandacht voor NME is vrij recent. Het NME-veld is nog maar in beperkte mate geïnstutionaliseerd, waardoor er veel ruimte is om te experimenteren. Die ruimte wordt goed gebruikt, zo blijkt uit een aantal recente gevalstudies in opdracht van de Koning Boudewijnstichting (Jans e.a., 1998). Heel wat boeiende initiatieven laten zien dat het NME-veld open staat voor vernieuwingen.

Literatuur

Beck, U., *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne,* Frankfurt, Suhrkamp, 1986.

Broens, M., De moderne nomade en natuur en milieu. In: *De moderne nomade en zijn bagage. Vormingswerk in een geïndividualiseerde samenleving,* Amsterdam, NIVON, 1997. p. 129-156.

De Bruijn, J.A. en ten Heuvelhof, E.F., *Sturingsinstrumenten voor de overheid. Over complexe netwerken en een tweede generatie sturingsinstrumenten,* Leiden/Antwerpen, Stenfert Kroese, 1991.

De Rynck, F. en Verbelen, B., Beleidsnetwerken in het lokaal armoedebeleid. Concepten en analyse. In: *Concepten voor planning en sturing in het Sociaal Impulsfonds,* Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1996, p. 37-58.

De Rynck, F., *Netwerken in de natuur- en milieu-educatie,* Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1997. Gehre, G., *Leren coördineren in de volwasseneneducatie. Een netwerkleermodel en een onderzoek in twee Vlaamse regio's,* Leuven, KUL, Faculteit Psychologie en Pedagogische wetenschappen, 1996.

Giddens, A., *Modernity and self-identity. Self and society in late modern age,* Stanford, Stanford University Press, 1991.

Godfroij, A., Besturen in netwerken: van een instrumentele naar een interactieve theorie. In: *Netwerkmanagment in het openbaar bestuur. Over de mogelijkheid van overheidssturing in beleidsnetwerken,* 's-Gravenhage, VUGA, 1993, p. 31- 50.

Jans, M. & Wildemeersch, D., *Kundig en verantwoord omgaan met spanningen,* Leuven, KU-Leuven, Fac. Psych. en Ped. Wet., 1995.

Jans, M., *Sociaal-culturele milieusensibilisering en –activering,* Leuven, KULeuven, Fac. Psych. en Ped. Wet., 1996a.
Jans, M., *School, society and environment. The role of the school in the development of ecological responsibility,* Leuven, KULeuven, Fac. Psych. en Ped. Wet., 1996b.
Jans, M. *Natuur- en milieu-educatie: van ecologische verantwoordelijkheid naar ecologische verantwoording,* Leuven, KULeuven, Fac. Psych. en Ped. Wet., 1997.
Jans, M. & Wildemeersch, D., *Natuur- en milieu-educatie: van overtuigen naar overleggen,* Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1998.
Jansen, T., *Gedeelde verschillen. Algemene volwassenenvorming in een veelvormige wereld,* 's-Gravenhage, VUGA, 1994.
Koppenjan, J., de Bruijn, J. & Kickert, W. (eds.), *Netwerkmanagment in het openbaar bestuur. Over de mogelijkheid van overheidssturing in beleidsnetwerken,* 's-Gravenhage, VUGA, 1993.
Leeuwis, C., Projecten, planning, participatie en platforms: een reflectie aan de hand van een case-study, *Sociale interventie,* 4° jaargang, 1995 (1), p. 14-25.
Lombaert, G., Wildemeersch, D., d'Andrea, L. & Declich, G., *Between expansion and restriction,* Brussel, Commission of the European Union, 1995.
Oosterwijk, H., *Netwerken voor organisaties. Hulpmiddelen bij het bestuderen en ontwerpen van netwerken in een interorganisationele omgeving,* Utrecht, Lemma, 1995.
Sys, M., Milieu- educatie en -informatie. In: *Leren om te keren. Milieu- en natuurrapport Vlaanderen,* Leuven, Garant, 1994, p. 763-779.
Termeer, C.J.A.M. & van Twist, M.J.W., De configuratiebenadering: Een procestheorie voor sturingsvraagstukken, *Beleid & Maatschappij, 1991(* 4), p. 185-195.
Vandenabeele, J. & Wildemeersch, D., *Het maatschappelijk milieudebat in Vlaanderen: het basisniveau,* Leuven, KULeuven, Fac. Psych. en Ped. Wet., 1994.
Vandenabeele, J. & Wildemeersch, D., Sociaal leren met het oog op maatschappelijke verantwoording. Het debat over landbouw, milieu en natuur, *Pedagogisch Tijdschrift,* 22° jaargang, 1997(1/2), p. 5-22.
Van der Zee, H., *Facilitaire praktijken en de transformatie van het arbeidsbestel,* Deventer, Kluwer bedrijfswetenschappen, 1997.
Wildemeersch, D., *Een verantwoorde uitweg leren,* Nijmegen, Katholieke Universiteit Nijmegen, 1995.
Wildemeersch, D., Jansen, T., Vandenabeele, J. & Jans, M., Paradoxen van sociaal leren. Een bijdrage tot de sociaal-agogische theorievorming, *Sociale Interventie,* 6° jaargang, 1997(4), p. 198-208.
Wildemeersch, D., Sociaal leren in het spanningsveld van duurzame ontwikkeling. Verkenningen van een nieuw perspectief op milieu-educatie. In: *Professionele NME. Vormingscursus in opdracht van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, departement Leefmilieu en Infrastructuur - AMINAL.* Antwerpen, CVN, 1998.
Zweers, W., *Participeren aan de natuur. Ontwerp voor een ecologisering van het wereldbeeld,* Utrecht, Van Arkel, 1995.

Kwijt-geraakt

Persoonlijke meningen en reacties

De moraal van het kwaliteitszorgverhaal: pleidooi voor culturele ongehoorzaamheid

'Op basis van een technische, modern-rationele opvatting van professionaliteit zien deskundigen zich gedwongen om op één been te lopen, op het been van de technisch realiseerbare oplossing voor welk probleem dan ook. Het andere, existentiële en communicatieve been — het been dat geen heldenrol kan spelen, het been dat weinig meer te bieden heeft dan nederige kwaliteiten als betrokkenheid, zorg en emotionele sensibiliteit — dat been bungelt er voor spek en bonen bij of is zelfs geheel geatrofieerd, met als gevolg dat de normatieve vraag welk been in welke specifieke situatie het standbeen zou moeten zijn überhaupt niet aan de orde kan komen'.

Harry Kunneman in: *'Van theemutscultuur naar walkman-ego'* [1]

Tegen het huidige tijdsbeeld in, voorbij de dictatuur van het instrumentele en het beheersingsdenken [2], van zelfbeschikking en rechtenethiek wil dit artikel mee op zoek gaan naar die meta-kenmerken die echte kwaliteit van kwanseligheid onderscheiden, naar de essentie van een gezonde zorg in een gezonde samenleving.
Het verdedigt drie minder gangbare stellingen. *Kwaliteitszorg is het cultiveren van de roeping. Kwaliteitszorg is het promoveren van het algemeen belang. Kwaliteitszorg is een waardevolle evenwichtsoefening.*
Komen tot volwaardige kwaliteitszorg kan niet zonder (de aberraties van) deze cultuur in rekening te brengen. Dit artikel wil daarom ook oproepen tot culturele ongehoorzaamheid. Niet om de verworvenheden van de moderniteit en de rede te minimaliseren. Wel vanuit de wetenschap dat de kwaliteit van een mensenleven sterk samenhangt met de kwaliteit van een cultuur. Als we vanuit onze overvloedige welvaart ook nog welzijn willen realiseren, kunnen we niet anders dan ongehoorzaam zijn aan een cultuur, die te eenzijdig door materiële en rationele principes gedirigeerd wordt.